

УДК 338.43:351.863

DOI: 10.25140/2411-5215-2019-2(18)-85-92

*Світлана Кушнір***ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ***Светлана Кушнир***ФОРМИРОВАНИЕ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ СРЕДЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ
ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА***Svitlana Kushnir***FORMATION OF AN INSTITUTIONAL ENVIRONMENT FOR ENSURING
THE ECONOMIC SECURITY OF THE AGRARIAN ECONOMY**

У статті розглядаються інституційні засади формування сприятливого середовища для підвищення економічної безпеки аграрної економіки. Вагома увага приділена питанням пізнання сутності основних інститутів, що відіграють важливу роль у її розвитку. Зокрема, усі інститути були розподілені на формальні та неформальні з деталізацією їх видів. У статті визначені інституційні детермінанти забезпечення економічної безпеки аграрного сектору, які були згруповані за рівнем управління та стратегічним напрямками розвитку інститутів. Також розроблено напрями забезпечення зазначеного виду безпеки, обґрунтовано, що такі заходи можуть бути впроваджені у функціонування аграрного сектору національної економіки лише при ефективній взаємодії держави, аграрного та наукового секторів і громадськості.

Ключові слова: аграрний сектор; економічна безпека; інституціоналізм; неформальний чинник; інституційний підхід.

Рис.: 2. Бібл.: 13.

В статье рассматриваются институциональные основы формирования благоприятной среды для повышения экономической безопасности аграрной экономики. Значительное внимание уделено вопросам познания сущности основных институтов, которые играют важную роль в ее развитии. В частности, все институты были разделены на формальные и неформальные с детализацией их видов. В статье определены институциональные детерминанты обеспечения экономической безопасности аграрного сектора, которые были сгруппированы по уровню управления и стратегическим направлениями развития институтов. Также разработаны направления обеспечения данного вида безопасности, обосновано, что такие меры могут быть внедрены в функционирование аграрного сектора национальной экономики лишь при эффективном взаимодействии государства, аграрного и научного секторов и общественности.

Ключевые слова: аграрный сектор; экономическая безопасность; институционализм; неформальный фактор; институциональный подход.

Рис.: 2. Библ.: 13.

Institutional principles of the formation of a favorable environment for increasing the economic security of the agrarian economy are considered within the article. Considerable attention is paid to matters of the knowledge of the essence of the main institutions, which play an important role in its development. In particular, all institutes were divided into formal and informal, with the details of their types. Institutional determinants of ensuring the economic security of the agrarian sector, which were grouped according to the level of management and strategic directions of the development of institutes, are identified within the article. Directions of providing the specified type of security are also developed, it is substantiated that such measures can be implemented in the functioning of the agrarian sector of the national economy only with the effective interaction of the state, the agrarian and scientific sectors and with the public.

Keywords: agrarian sector; economic security; institutionalism; informal factor; institutional approach.

Fig: 2. References: 13.

JEL Classification: Q19

Постановка проблеми. Взаємодія напрямів інноваційного розвитку та інститутів забезпечення економічної безпеки безпосередньо проявляється через організаційні інновації і розглядається як кінцевий результат процесу створення, поширення й застосування нового знання щодо ведення агробізнесу та закріплення його у відповідних правилах і формах, спрямованих на реалізацію інноваційних рішень щодо забезпечення економічної безпеки. У результаті чого відбувається «інноваційний розвиток економічної системи на основі якісної зміни її функціонування в процесі переходу на новий технологічний рівень» [8, с. 32]. Інституційний підхід розглядає можливість зменшення трансакційних витрат через процеси інтеграції, що представляють собою об'єднання частин у ціле шляхом використання організаційних технологій самоорганізації, дія яких, «означає спонтанний перехід від неупорядкованого стану до впорядкованого за раху-

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

нок спільної, кооперативної (синхронної) дії багатьох підсистем» [9]. Особливо це стосується малих аграрних форм, умови виробництва в яких не відповідають нормам СОТ і продукція яких в умовах відкритості європейських ринків не відповідає відповідним європейським стандартам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові праці вітчизняних учених В. Я. Амбросова, Л. Федулової, Г. Колодко, Я. О. Григоренка, І. Ю. Гришової, О. В. Ніколук, О. М. Галицького, О. П. Дяченка, В. М. Чорного, Т. М. Шестаковської присвячені вивченню проблем економічної безпеки аграрного сектору національної економіки.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Проте, незважаючи на численні напрацювання науковців у сфері дослідження особливостей посилення рівня економічної безпеки аграрної економіки, недостатньо вивченими залишаються питання розробки та використання відповідного інструментарію органами державної влади для формування інституційного середовища підвищення параметру окресленого виду безпеки.

Мета статті. дослідити окремі аспекти формування інституційного середовища аграрного сектору національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Особливістю забезпечення економічної безпеки аграрного сектору, на відміну від інших сфер економічної діяльності, є різноманіття типів і форм специфікації прав власності, типів і форм господарювання, безпосередній державний вплив та різноманіття обмежень та примусів і, зрештою, сам тип господарювання, що склався в процесі тривалої історичної еволюції неформальних правил ведення сільськогосподарської діяльності. До основних формальних інститутів забезпечення економічної безпеки аграрного сектору треба віднести: інститут власності, інститут державного регулювання, інститут підприємництва, інститут контрактів (угод), інститут конкуренції, інститут знань. До неформальних інститутів – селянські звичаї, традиції, релігійні уподобання, моральні принципи та установки, стереотипи агрогосподарської поведінки тощо. Основою неформальних правил є культурні традиції та цінності країни або регіону, що визначають світогляд і поведінку людей. Особливої значущості вони набувають у сільських громадах, де домінує персоніфікований обмін (коли економічні агенти безпосередньо знають один одного), і тому угоди доволі часто укладаються усно, а розв'язання конфліктів найчастіше засноване більше на народних звичаях, ніж на юридичних нормах.

Для забезпечення економічної безпеки аграрного сектору неформальні правила – не просто частина інституційного середовища, а найважливіша його складова, від якої значною мірою залежить ефективність упровадження нових формальних інститутів, і якщо формальні правила можна змінити досить швидко, то неформальні норми зазвичай змінюються лише поступово, однак саме вони надають діям формальних норм і законів ефективності. Їх еволюція безпосередньо пов'язана зі зміною способу мислення людей, тому цей процес досить тривалий, адже неможливо водночас ніяким правовим актом змінити свідомість, менталітет та економічну культуру стейкхолдерів процесу забезпечення економічної безпеки. Неформальні правила, норми, звичаї не створюються владою, часто вони розвиваються стихійно, що породжує зловживання та викривлення їх на практиці. У період трансформаційних змін інститути повільно пристосовуються до змін навколишньої ситуації, тому інститути, які були ефективними, стають неефективними і залишаються такими ще тривалий час, оскільки стрибкоподібного розвитку суспільства не буває. З цього приводу слушним є твердження Г. Колодко: «Недосконалий інституціональний розвиток не дасть можливості повною мірою використати наявний соціальний, людський або фінансово-ресурсний капітал. Відповідно вимагається двоякий підхід. З одного боку, потрібно весь час підтримувати розвиток відповідних інститутів у необхідному напрямі (що включає їх формування, становлення та навчання), а з

другого – терпеливо чекати, «доки душі не досягнуть», водночас стимулювати цей процес за допомогою м'якого переконання людей у необхідності просуватися вперед» [5, с. 43]. Можлива причина неоднозначного сприйняття ідеології ринкової трансформації криється в консерватизмі селянських мас, їх нездатності оперативно та раціонально оцінювати певні альтернативи.

Особливе місце серед неформальних інститутів забезпечення економічної безпеки аграрного сектору варто відвести інститути соціальної справедливості та довіри, які є основними компонентами формування оптимального інституційного середовища. «Перший встановлює для всіх економічних агентів аграрного сектору конвенціональні норми, що складаються на основі економічної культури, системи цінностей, звичок і традицій, менталітету, які впливають на їхню поведінку. Він включає правила дотримання соціальної справедливості; механізми, що забезпечують виконання правил дотримання соціальної справедливості і норм поведінки агентів в економічних відносинах» [10; 13]. Другий є важливою нормою неформальних стосунків, і на ньому базуються всі економічні відносини. Процес його формування довготривалий і обумовлений історичним досвідом багатьох попередніх поколінь селян. Він залежить від ствердження й ефективного функціонування в суспільстві таких формальних інститутів, як держава, власність, демократія, реалізація прав людини, верховенство права та дії неформальних (культура, релігія, повага, традиції, звичаї, моральні установки тощо). Нині в країні загалом і в аграрному секторі економіки зокрема цей інститут спотворено, а відсутність довіри серед стейкхолдерів в аграрному секторі призводить до збільшення трансакційних витрат суспільства і негативного ставлення селян до будь-яких реформ. Адже, якщо учасники економічного процесу вірять у непорушність правил, норм, угод, прав власності тощо, то вони утримуватимуться від можливості їх порушення або невиконання. І навпаки, якщо не вірять або вважають їх несправедливими, то витрати на укладення угод зростатимуть. Узагальнюючи проведені дослідження виділимо ключові інституційні детермінанти забезпечення економічної безпеки аграрного сектору (рис. 1).

Визначені інституційні детермінанти утворюють систему, результативність функціонування якої залежить від реалізації зумовлених ними відповідних функцій, орієнтованих на забезпечення економічної безпеки аграрного сектору. Розглядаючи питання еволюції підходів до забезпечення економічної безпеки аграрного сектору в контексті сучасних інституційних змін, зауважимо, що воно повинно бути співвіднесена не лише з людиною і суспільством, але й зі спеціалізованими соціальними інституціями.

Новий підхід до забезпечення економічної безпеки аграрного сектору варто розглядати у контексті особистої та громадської безпеки. Отже, важливим елементом, який може забезпечувати захист і одночасно контролювати стан економічної безпеки у ланцюзі взаємозв'язків і відносин між державою та аграрним сектором є громадськість як основа формування нового громадянського суспільства. З огляду на це питання забезпечення економічної безпеки аграрного сектору варто розглядати в контексті чотирикутника відносин «держава – аграрний сектор – науковий сектор – громадськість». Науковий сектор сприяє формуванню інноваційного ресурсу забезпечення економічної безпеки аграрного сектору.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

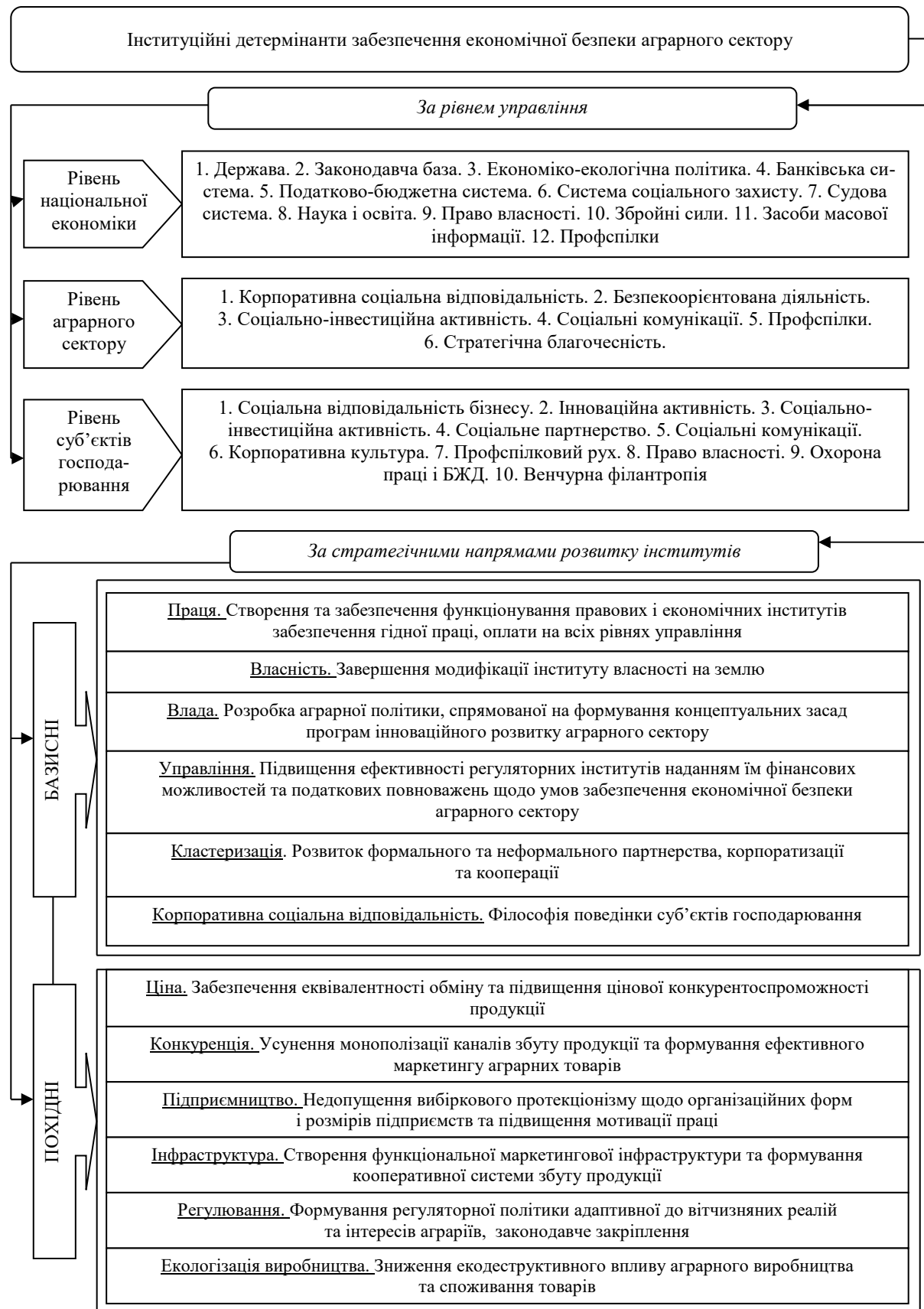

Рис. 1. Інституційні детермінанти забезпечення економічної безпеки аграрного сектору

Джерело: розроблено автором.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Варто зазначити, що важливі та цінні ідеї для формування нового наукового підходу до інституційного забезпечення економічної безпеки запропонував К. Полані, які знаходимо в дослідженнях польського ученого Р. Зіби [13], що провів аналіз розпаду цивілізацій, сили золотого стандарту, саморегулювання договірних ринків і ліберальної держави. На його думку, руйнація сучасних цивілізацій відбувається саме тому, що їх економіка була заснована на особистих інтересах і діяла проти інтересів суспільства. Ці міркування підкріплюються аргументами економічної антропології та нової інституційної теорії, сформованої в дослідженнях А. Шастітко [11]. Вона ґрунтується на сукупності елементів, що утворюють ядро наукового підходу та детермінанти забезпечення економічної безпеки (рис. 2).

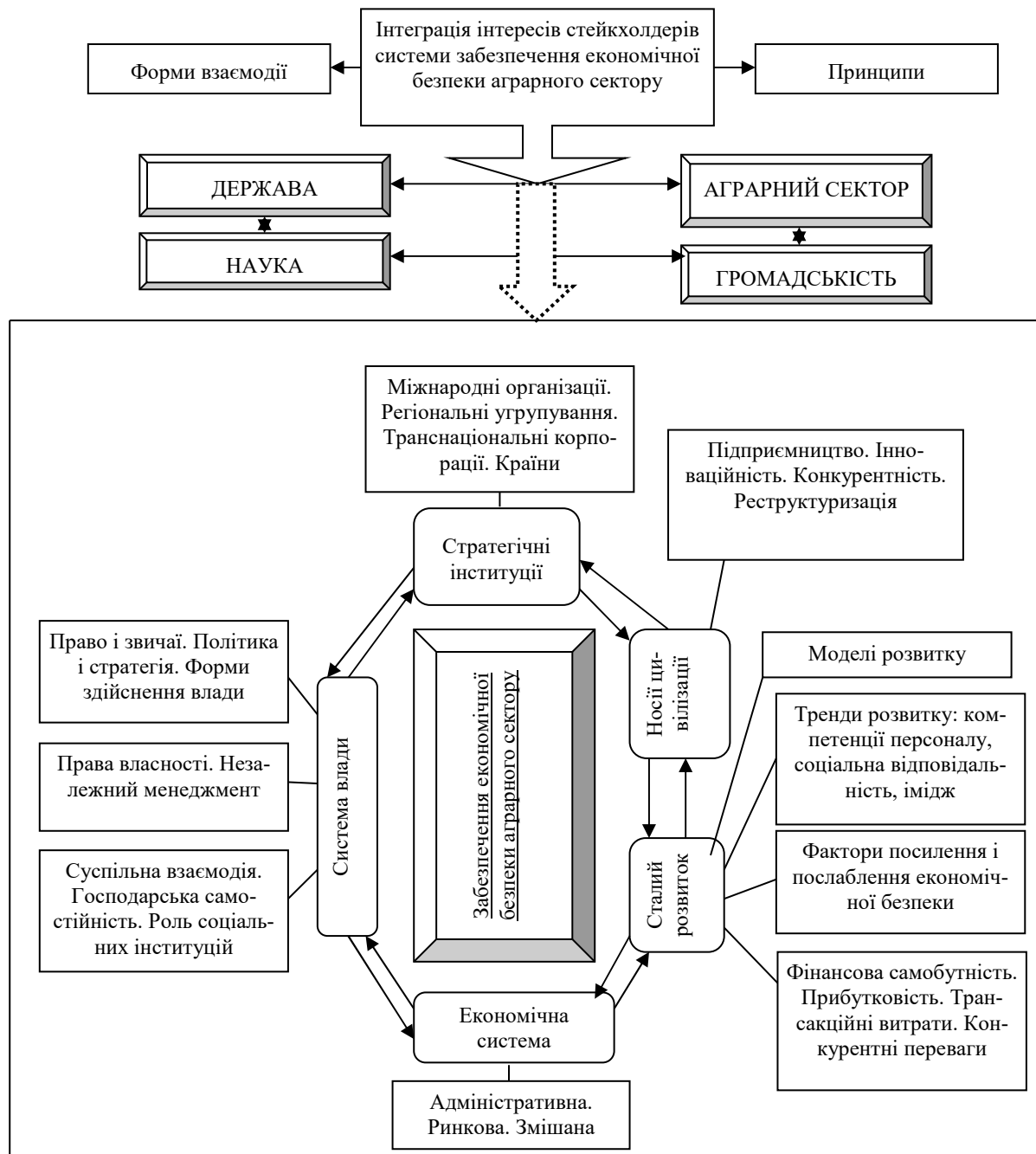

Рис. 2. Напрями забезпечення економічної безпеки аграрного сектору згідно з новим інституційним підходом

Джерело: сформовано на основі джерел [2; 5; 10; 12] та власних напрацювань.

Висновки і пропозиції. Як висновок вищевикладеного, варто сказати, що використання нового інституційного підходу до забезпечення економічної безпеки аграрного сектору визначає багатокритеріальний її контекст. Методологічними передумовами такого підходу є виявлення дієвих інституційних детермінантів забезпечення економічної безпеки. Таке завдання, за своєю суттю, є досить складним, адже передбачає передусім пошук певної відправної точки відліку для створення гіпотез і теорій, певної одиниці в системному аналізі [2; 3]. Сфера діяльності цієї системи дуже широка, однак частіше за все до її складу включають економіку, державне управління, право, політику, науку і громадськість, а основними елементами, які здатні забезпечити та контролювати її рівень, на нашу думку, є складові ланцюга відносин «держава – аграрний сектор – наука – громадськість».

Під інституційними детермінантами у рамках нашого дослідження пропонуємо розуміти ключові чинники забезпечення економічної безпеки аграрного сектору, які визначаються інституціями різних соціально-економічних рівнів (рівень національної економіки, рівень аграрного сектору та рівень суб'єктів господарювання), на яких покладено виконання основних управлінських функцій щодо гарантування безпеки сучасним суб'єктам аграрного сектору та формують інституційне середовище для їх інноваційного розвитку.

Інституційне забезпечення економічної безпеки аграрного сектору має свої особливості. Разом з використанням загальних методологічних підходів необхідно враховувати складність та проблеми взаємодій ринкових інститутів та характерних для існуючого соціального устрою формальних інститутів функціонування аграрного сектору й сформованих протягом тривалої історичної еволюції неформальних правил аграрного господарювання (культури, традицій, звичаїв, знань, демографічних і національних особливостей, інфраструктури сільських поселень тощо). Інституційні детермінанти забезпечення економічної безпеки аграрного сектору «можуть бути охарактеризовані як процес становлення та функціонування мережі суспільних інституцій, функціями яких є структурування взаємовідносин між економічними суб'єктами, узгодження їхніх інтересів, а також обмеження, що формують мотиваційні та поведінкові механізми» [1], до яких насамперед варто віднести інноваційні та соціально орієнтовані дії (відповідні взаємодії), які сприяють забезпеченню економічної безпеки аграрного сектору економіки країни та його інноваційному розвитку.

Список використаних джерел

1. Амбросов В. Я. Забезпечення державної підтримки сільськогосподарського виробництва в умовах членства України у СОТ. *Економіка АПК*. 2009. № 2. С. 16–18.
2. Глушко О. В., Гришова І. Ю., Щербата М. Ю. Визначення рівня економічної стійкості підприємств на основі показників ефективності. *Економічний часопис-XXI*. 2015. № 155 (11-12). С. 82-86.
3. Гришова І. Ю., Федоркін Д. В. Концептуальний підхід щодо державного управління екологічною безпекою аграрного виробництва. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № (6). С. 161-167. URL: <https://instzak.com/index.php/journal/article/view/53>.
4. Дубина М. В. Теоретична основа інституціоналізму як наукового напрямку економічної науки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2017. Вип. 27. Ч. 1. С. 8-11.
5. Колодко Г. Институты, политика и экономический рост. *Вопросы экономики*. 2004. № 7. С. 35–50.
6. Мицак І. М. Проблеми і перспективи законодавчого забезпечення інноваційного розвитку в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 6. С. 34–43. DOI: <https://doi.org/10.32886/instzak.2018.06.05>.
7. Нугуманова Л. Ф. Институциональная трансформация домашних хозяйств в современной экономике: автореф. дис. ... д-ра экон. наук: спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / ГОУВПО «Казанский государственный технический университет». Казань, 2012. 46 с.

8. Федулова Л. Інноваційний розвиток: еволюція поглядів та проблеми сучасного усвідомлення. *Економічна теорія*. 2013. № 2. С. 28-45.
9. Хакен Г. Синергетика. Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах. Москва: Мир, 1985. 423 с.
10. Хоу Тецзянь, Гришова І. Конкурентні війни бізнесу в умовах стрімкого розвитку цифрової економіки та фінансового інжинірингу. *Цифрова економіка: тренди та перспективи: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Тернопіль, 25 жовтня 2018 р.)*. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2018. С. 120-122.
11. Шастітко А. Е. Нова інституційна економічна теорія. Київ: Атлант, 2002. 340 с.
12. Шкарлет С. М., Дубина М. В., Тарасенко А. В. Організаційно-інфраструктурне забезпечення розвитку сільського господарства України. Чернівці: ЧНТУ, 2016. 208 с.
13. Zięba R. Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego. Wyd. Scholar, Warszawa, wyd. 2, 2000. 406 s.

References

1. Ambrosov, V. Ya. (2009). Zabezpechennia derzhavnoi pidtrymky silskohospodarskoho vyrobnytstva v umovakh chlenstva Ukrainy u SOT [Provision of state support for agricultural production in the conditions of Ukraine's membership in the WTO]. *Ekonomika APK – Economy of the Agro Industrial Complex*, 2, 16–18 [in Ukrainian].
2. Hlushko, O. V., Hryshova, I. Yu., Shcherbata, M. Yu. (2015). Vyznachennia rivnia ekonomichnoi stiihosti pidpriemstv na osnovi pokaznykiv efektyvnosti [Enterprises' economic sustainability assessment on the basis of performance indicators]. *Ekonomichnyi chasopys-XXI – Economic Annals-XXI*, 155 (11-12), 82-86 [in Ukrainian].
3. Hryshova, I. Yu, Fedorkin, D. V. (2017). Kontseptualnyi pidkhid shchodo derzhavnoho upravlinnia ekolohichnoiu bezpekoiu aharnoho vyrobnytstva [Conceptual Approach to Public Administration of the Ecological Sector of Agrarian production]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy – Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 6, 161-167. Retrieved from <https://instzak.com/index.php/journal/article/view/53>.
4. Dubyna, M. V. (2017). Teoretychna osnova instytutsionalizmu yak naukovooho napriamu ekonomichnoi nauky [Theoretical asis of institutionalism as a scientific direction of economics]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiia «Ekonomika i menedzhment» – Scientific Herald of the International Humanitarian University. Series «Economics and Management»*, 27 (1), 8-11 [in Ukrainian].
5. Kolodko, H. (2004). Instytuty, politika i ekonomicheskii rost [Institutions, politics and economic growth]. *Voprosy ekonomiki – Economic issues*, 7, 35-50 [in Russian].
6. Myshchak, I. M. (2018). Problemy i perspektyvy zakonodavchoho zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku v Ukraini [Problems and prospects of legislative support of innovation development in Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy – Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 6, 34–43. DOI: <https://doi.org/10.32886/instzak.2018.06.05> [in Ukrainian].
7. Nuhumanova, L. F. (2012). *Institutsionalnaia transformatsiia domashnykh khoziaistv v sovremennoi ekonomike [Institutional transformation of households in the modern economy]*. (Doctor`s thesis). Kazan National Research Technological University, Kazan [in Russian].
8. Fedulova, L. (2013). Innovatsiinyi rozvytok: evoliutsiia pohliadiv ta problemy suchasnoho usvidomlennia [Innovation based development: evolution of opinions and problems of modern understanding]. *Ekonomichna teoriia – Economic theory*, 2, 28-45 [in Ukrainian].
9. Khaken, H. (1985). *Synerhetyka. Yerarkhiy neustoichyvostei v samoorhanyziuiushchykh sistemakh y ustroistvakh [Synergetics. Hierarchies of instabilities in self-organizing systems and devices]*. Moscow: Mir [in Russia].
10. Khou Tetszian, Hryshova, I. (2018). Konkurentni viiny biznesu v umovakh strimkoho rozvytku tsyfrovoi ekonomiky ta finansovoho inzhynirynhu [Competitive business wars in the context of the rapid development of the digital economy and financial engineering]. Proceeding from *Tsyfrova ekonomika: trendy ta perspektyvy: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Digital Economy: Trends and Prospects: Materials of the International Scientific and Practical Conference (Ternopil, October 25, 2018)* (pp. 120-122). Ternopil: Osadtsa Yu. V. [in Ukrainian].

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

11. Shastitko, A. E. (2002). *Nova instytutsiina ekonomichna teoriia [New institutional economic theory]*. Kyiv: Atlant [in Ukrainian].
12. Shkarlet, S. M., Dubyna, M. V., Tarasenko, A. V. (2016). *Orhanizatsiino-infrastrukturne zabezpechennia rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy [Organizational and infrastructural support for the agriculture development in Ukraine]*. Chernihiv: ChNTU [in Ukrainian].
13. Zięba, R. (2000). *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego*. Wyd. Scholar, Warszawa, wyd. 2 [in Polish].

Кушнір Світлана Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи і страхування, Запорізький національний університет (вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, 69600, Україна).

Кушнір Светлана Александровна – кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, банковского дела и страхования, Запорожский национальный университет (ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, 69600, Украина).

Kushnir Svetlana – PhD in Economics, Associate Professor, Department of Finance, Banking and Insurance, Zaporizhzhya National University (66 Zhukovskogo Str., 69600 Zaporizhzhya, Ukraine).